

HANNES H. GISSURARSON

FRÅN KALMARUNIONEN TILL NATO

Har Kalmarunionen återuppstått som en nordisk flank av den nordatlantiska fördragsorganisationen? Den 4 april 2023 blev Finland medlem i Nato. Elva månader senare, den 7 mars 2024, anslöt sig Sverige. Detta har inte fått den nordiska uppmärksamhet det förtjänar då det i sanning var ett historiskt ögonblick. Både Finland och Sverige hade länge upprätthållit alliansfrihet i fred och neutralitet i krig, även om båda var och är liberala demokratier, socialt, ekonomiskt och kulturellt en del av västvärlden.

Hannes H. Gissurarson är prof. em. i statsvetenskap vid Islands universitet.

Senast Sverige utkämpade ett krig var 1814 då man skickade en armé till Norge för att slå ned ett uppror; normmännen var inte glada åt att de europeiska makterna hade gett deras land till Sverige som kompensation för Finland, som hade förlorats till Ryssland 1809, utan ville istället bilda en självständig stat. Resultatet blev en kompromiss, en personalunion mellan Sverige och Norge. Lika lyckligt lottat som Sverige under 1900-talet var dock inte Finland, som tvingades utkämpa tre krig 1939–1945. Först ”vinterkriget” mot Sovjetunionen som anföll Finland i slutet av november 1939. Därefter ”fortsättningskriget” 1941–1944 då man försökte återta de territorier som förlorats i vinterkriget. Det tredje kriget var 1944–1945 mot Nazityskland som hade ockuperat norra Finland; Sovjetunionen hade satt som villkor för fred att finnarna skulle driva ut tyskarna.

Kalmarunionen

Ur nordisk synvinkel är Finlands och Sveriges anslutning till Nordatlantiska fördraget anmärkningsvärd, eftersom det är första gången sedan Kalmarunionen upplöstes på 1500-talet som de nordiska länderna formellt står på samma sida internationellt, trots alla sina sociala, ekonomiska och kulturella likheter. De nordiska länderna tillhörde alla Kalmarunionen från 1397 till 1523, under den danske monarken, även om varje land behöll sina egna lagar och institutioner. Senare kom Danmark och Sverige att strida mot varandra i flera krig, varav det mest omfattande var det stora nordiska kriget 1700–1721, då Sverige besegrades av en allians bestående av Ryssland, Danmark och några tyska stater. Som ett resultat av detta var Sverige tvunget att överge alla drömmar om att bli en betydande europeisk makt. På 1800-talet uppstod en rörelse

som ville återförena de nordiska länderna, den så kallade skandinavismen, men den föll sönder när Sverige vägrade ge Danmark militärt stöd i kriget om Schleswig 1864 mot Tyska förbundet. Istället gick de nordiska länderna skilda vägar. Norge bröt sig loss från Sverige 1905 och Island från Danmark 1918, medan Finland, som tidigare var en del av Sverige men sedan 1809 ett storfurstendöme under den ryske tsaren, förklarade sig självständigt 1917.

Finlands pragmatiska hjältar

De nordiska länderna lyckades alla hålla sig utanför första världskriget (till och med Finland under den ryska tsaren), men så var inte fallet under andra världskriget. När Stalin och Hitler delade upp Europa mellan sig genom nonaggressionspakten i augusti 1939 hamnade Finland i den ryska intressesfären, och Röda armén gick till anfall mot Finland i slutet av november. Under marskalk Carl Gustaf Mannerheim kämpade finnarna hjältemodigt tillbaka, även om de var tvungna att begära fred våren 1940. Mannerheim var, tror jag, en man av den sällsynta sort som Aristoteles kallade *magnanimi*: deras plats är vid bordets övre ända, och de vet det och insisterar på det. ”Nu anses en person ha en stor själ om han kräver mycket och förtjänar mycket”, skrev Aristoteles i *Den nikomachiska etiken*. Men vinterkriget var inte bara ett lokalt krig, det förändrade andra världskrigets förlopp eftersom det avslöjade allvarliga svagheter i Stalins Röda armé, vilket fick Hitler att tro att han kunde krossa Sovjetunionen på några månader. Detta visade sig vara ett ödesdigert misstag.

Med facit i hand hade kanske vinterkriget 1939–1940 kunnat undvikas. Stalins ursprungliga krav var rimliga ur rysk synvinkel. Sovjetunionens näst största stad, Leningrad, låg bara 32 kilometer från den finska gränsen och Stalin ville därför flytta den västerut och erbjuda några andra (och större) territorier i utbyte. Finlands utrikesminister, Eljas Erkko, böjde sig för den allmänna opinionen och vägrade göra de eftergifter som krävdes, vilket ledde till att Stalin beslutade att ockupera och eventuellt annektera Finland i stället för att bara flytta gränsen. Mannerheim var en av de få finländare som ansåg att eftergifter borde göras, även om han kämpade med utomordentlig skicklighet och stort mod när kriget väl var över hans land. Försättningskriget 1941–1944 var också ett misstag. Men av andra världskriget lärde sig finländarna en läxa, vägleda av Mannerheim och den skarpsinnige pragmatikern Juho Paasikivi. De var tvungna att anpassa sig till det faktum att de bodde bredvid en mäktig totalitär stat som var beredd att bryta mot alla regler och överenskommelser om det gagnade den. Under det kalla kriget användes ibland smutskastningsordet ”finlandisering” om Finlands alliansfria utrikespolitik med särskild hänsyn till Sovjetunionen, medan den i själva verket

byggde på en realistisk syn på landets förhållanden och särskilt på dess sårbarhet. Här krävdes en noggrann navigering mellan Scylla och Charybdis, mellan överdriven respekt och oförsiktigt trots.

Sveriges alliansfrihet

Hegels berömda iakttagelse missförstås ofta: att det som är verkligt är rationellt och det som är rationellt är verkligt. Det betyder i princip att man måste förstå verkligheten i stället för att bara hålla tal mot den. Saker är vad de är av en anledning, även om de naturligtvis ofta kan ändras med tiden. Finlands utrikespolitik efter andra världskriget var rationell, och det var också de övriga nordiska ländernas olika politik, utifrån deras omständigheter. Sverige lyckades hålla sig utanför andra världskriget genom att upprätthålla sin neutralitet, men kanske inte alltid strikt, och lutade åt Nazityskland i krigets första fas, mellan 1939 och 1943, och åt Sovjetunionen i den andra fasen, mellan 1943 och 1945. Ett exempel var när Sverige tillät nazisterna att flytta vapen och trupper över sitt territorium, främst från Norge till Finland, och den ledande svenske socialdemokraten Allan Vougts som bekant hävdade att tågen inte skulle störa någon eftersom de skulle gå på natten. Ett annat exempel var när Sverige efter kriget utlämnade flyktingar från de baltiska länderna till Sovjetunionen, varav många hade tvingats strida på tysk sida och ingen betraktade sig som sovjetisk medborgare. Men kanske hade den svenska regeringen i båda fallen inte så mycket att välja på, och kanske valde den att ta det säkra före det osäkra. Det kan också hävdas att den svenska alliansfriheten under det kalla kriget bäst tjänade svenska intressen. Även om det är en överdrift att säga att stater inte har några vänner, utan bara intressen, spelar vänskap och social och kulturell samhörighet ändå bara en liten roll i internationella relationer. Detta visade sig efter kriget, 1948–1949, då idén om en nordisk försvarsunion undersöktes. Island, långt ute i Nordatlanten, uteslöts från överläggningarna, och Sverige ställde som villkor för en sådan union att Finlands deltagande skulle vara acceptabelt för Sovjetunionen – vilket det inte var.

Tre nordiska Nato-länder

Följaktligen beslutade Danmark, Norge och Island att acceptera USA:s erbjudande om att försvara Europa mot den totalitära sovjetstaten och 1949 gick de med i Nato. Danmark och Norge hade ockuperats av Nazityskland i april 1940 och Island av Storbritannien i maj 1940. Danmark och Norge reagerade helt olika på den tyska attacken. Danmark kapitulerade nästan omedelbart; landets gränser kunde inte försvaras mot en tysk attack. Det var den enda rationella politiken att föra. (Den stränge och reserverade Erik Scavenius, som i egen-skap av utrikesminister samarbetade med tyskarna, anklagades ibland för att

vara alltför tyskvänlig, på vilket den socialdemokratiska ledaren Thorvald Stauning replikerade: ”Scavenius? Han är över huvud taget inte vänlig!” Efter kriget konstaterade Scavenius ironiskt: ”Jaha, var Danmark i krig med Tyskland? Det var ju tur att tyskarna inte upptäckte det.”) Norge valde dock att stå emot angreppet. Detta var också rationellt under omständigheterna, även om det brittiska och franska stödet var för litet och kom för sent. Det visade sig dock vara mycket svårare att ockupera hela Norge än vad Hitler hade tänkt sig. Islänningarna drog en lättnadens suck över att det var Storbritannien och inte Nazityskland som ockuperade deras ö, strategiskt placerad mitt i Nordatlanten, och i juli 1941 accepterade de ett erbjudande från USA om att ta över försvaret från Storbritannien. Försvarsavtalet mellan USA och Island gjorde Hitler rasande, han såg det som ett viktigt steg Roosevelt tog närmare ett deltagande i andra världskriget. Det innebar också att Island formellt övergav sin neutralitet.

Danmarks, Norges och Islands erfarenheter av andra världskriget övertygade deras ledare om att det var lönlöst att bara förklara sig neutrala och hoppas på det bästa. De var också tvungna att förbereda sig på det värsta. Det räcker inte att hålla tal mot verkligheten, och den bistra verkligheten i slutet av kriget var den sovjetiska Röda armén som ockuperade nästan hela Central- och Östeuropa. Som Winston Churchill minnesvärt uttryckte det hade en järnridå sänkt sig över den europeiska kontinenten, från Stettin i Östersjön till Trieste i Adriatiska havet. Därför beslutade de tre nordiska länderna 1949, efter mycket tvekan och övervägande, att gå med i Nato, vars tre huvudmål från början var att, med Lord Ismays ord, hålla ryssarna ute, tyskarna nere och amerikanerna inne. Strategin var att vara så starka att ryssarna inte vågade anfalla. ”Se vis pacem, para bellum”, om du vill ha fred, förbered dig för krig, sade de gamla romarna. ”Om trumpeterna ger ett osäkert ljud, vem skall då förbereda sig för striden?” (I Kor. 14:8). När Tyskland gick med i Nato 1955 minskade organisationens huvudmål från tre till två, att hålla ryssarna ute och amerikanerna inne. På 1990-talet, när det kalla kriget tog slut och Sovjetunionen föll samman, verkade det ett tag som om Nato hade spelat ut sin roll (precis som många andra internationella organisationer som inrättades i slutet av kriget, till exempel OECD, IMF och Världsbanken). De nyligen befriade länderna i Central- och Östeuropa såg det annorlunda. För dem var det en prioritet att gå med i Nato: 1999 Tjeckien, Ungern och Polen; 2004 Bulgarien, Estland, Lettland, Litauen, Rumänien, Slovakien och Slovenien; 2009 Albanien; 2017 Montenegro; och 2020 Nordmakedonien.

Putin vill återupprätta det ryska imperiet

Vad människor i Central- och Östeuropa förstod bättre än de flesta andra européer var att Putin och hans anhang vägrade att acceptera de territoriella förändringar som orsakades av sammanbrottet, först av Romanovimperiet 1918 och sedan av Sovjetimperiet 1991. När Romanovimperiet föll förlorade ryssarna sin del av Polen och kontrollen över de baltiska staterna och Finland. De återfick de baltiska länderna under andra världskriget, gjorde Polen till en satellit och Finland till en motvillig partner. När det sovjetiska imperiet föll samman förlorade ryssarna de baltiska staterna på nytt, och även Belarus och Ukraina. Inte heller i Polen, Finland och andra länder i Central- och Östeuropa hade de längre något större inflytande. Belarus har förvisso blivit en vasallstat, men det var ukrainarnas beslut 2014, i Majdanrevolutionen, att avvisa en liknande status som ledde till Putins invasion och annekteringen av Krim och provinserna i östra Ukraina. Stärkt av bristen på meningsfulla reaktioner från väst på denna invasion och även på den föga uppmärksammade invasionen av Georgien 2008, beslutade Putin 2022 att invadera Ukraina igen och försöka se till att landet inte skulle gå med i Nato och EU utan istället bli en vasallstat i likhet med Belarus. Ett fritt och välmående Ukraina är dessutom ett existentiellt hot mot Putins brutala och korrupta regim, som inte bara tystar kritiska röster utan också kväver entreprenörsandan.

Invasionen av Ukraina 2022 blev en varningssignal för Finland och Sverige. Nu var deras granne, Putins Ryssland, visserligen tillräckligt svagt för att de två länderna skulle våga gå med i Nato, men ändå tillräckligt starkt för att utgöra ett verkligt hot. Även om Rysslands BNP, bruttonationalprodukt, bara beräknas vara något högre än Spaniens, har landet en stor armé och en omfattande kärnvapenarsenal. Ryssland är trots allt det folkrikaste landet i Europa, med mer än 140 miljoner invånare. Detta innebär, tyvärr, en hel del kanonmat. Om Putin lyckas kuva Ukraina kommer han sannolikt att rikta sin uppmärksamhet mot andra delar av det forna ryska imperiet, först och främst mot de tre baltiska länderna och Finland. Om han på ett eller annat sätt kunde lägga under sig dessa fyra länder skulle han bli ett verkligt och överhängande hot mot Sverige (och naturligtvis Polen). Som en mörk skugga i bakgrunden skymtar Putins allierade Xi Jinping, ledare för det kinesiska kommunistpartiet, som väntar på ett tillfälle att erövra Taiwan och ta kontroll över Sydkinesiska sjön. Kina lägger nu lika mycket pengar på sin militär som alla europeiska länder tillsammans lägger på sin.

En ny Kalmarunion?

De nordiska länderna har en stark gemensam social, ekonomisk och kulturell identitet, och de har under lång tid haft vänskapliga förbindelser med varandra, särskilt i Nordiska rådet (som skulle kunna tjäna som modell för en mer återhållsam europeisk union i framtiden). Men det är först nu som de alla är enade i en allians med de andra europeiska demokratierna och med sina nordamerikanska partner. Man kan ta för givet att Sverige och Finland, med sin starka civilanda och välutrustade militär, kommer att bidra mycket till västvärldens gemensamma försvar. Det är nu nästan som om Kalmarunionen har återupprättats, av fri vilja den här gången, inte genom erövring. Följaktligen kan danskarna, normännen och islänningarna, alla grundande medlemmar av Nato, säga till svenskarna och finnarna: "Välkomna! Välkomna hem! Det är här ni hör hemma."

Översättning från engelska:
Ylva Hellerud